

**Bogdan Krupski, Barbara
Mytko-Szyk, Aleksandra
Stankowicz, Bogusław Zieliński**

**Lew Tołstoj w literaturach
zachodnio- i
południowosłowiańskich**

Studia Rossica Posnaniensia 15, 125-149

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*BOGDAN KRUPSKI, BARBARA MYTKO-SZYK
ALEKSANDRA STANKOWICZ, BOGUSŁAW ZIELIŃSKI*
Poznań

LEW TOŁSTOJ W LITERATURACH ZACHODNIO- I POŁUDNIOWOSŁOWIAŃSKICH

W kręgu zainteresowań historyków literatury, szczególnie komparatystów, pozostaje problem przenikania dzieł poszczególnych twórców do innych literatur narodowych. Rozwiązanie tego problemu pozwala pełniej określić miejsce, rolę i znaczenie danej twórczości w kontekście nie tylko literatury rodzimej, lecz także literatur obcych. Jednym z ewidentnych przykładów tego zjawiska jest recepcja twórczości L. N. Tolstoja w krajach słowiańskich.

Odmienna sytuacja społeczna i polityczna, a tym samym literacko-kulturowa, zachodniej od południowej Słowiańszczyzny w II połowie XIX i z początkiem XX wieku kształtowała różne warunki odbioru twórczości Tolstoja. Zainteresowanie dziełami Tolstoja w krajach słowiańskich (wylączamy tu Polskę, gdyż jest to temat odrębny) pojawiło się najwcześniej, bo już pod koniec lat pięćdziesiątych XIX wieku, w Czechach.

Dla historyka literatury ważną sprawą jest chronologia. Penetrację naszą rozpoczniemy więc od badań nad przyjęciem twórczości Tolstoja w Czechach i Słowacji, gdzie prócz wczesnego pojawienia się informacji o Tolstoju odnotowujemy ponadto kontakty osobiste z pisarzem.

Od czasu Wiosny Ludów narasta w Czechach i Słowacji ruch narodowy skierowany przeciwko panowaniu austriackiemu, w Słowacji dodatkowo przeciwko lokalnej administracji węgierskiej. Czesi i Słowacy w walce o odwrwanie się od Wiednia liczyli na pomoc i poparcie Rosji, którą uważali przy tym za ostoję Słowiańszczyzny i głosili hasło ogólnego zjednoczenia się Słowian pod jej przywództwem. W imię panslawizmu wzmacniali naukowe i kulturalne kontakty z Rosją. Nie pozostali także obojętni na twórczość L. N. Tolstoja.

Najwcześniejszą wiadomość o Tolstoju w krajach zachodnio- i południowo-słowiańskich otrzymują czytelnicy czescy. W roku 1858 wybitny rosyjski

historyk literatury i krytyk literacki Aleksander Pypin w swych *Listach o literaturze rosyjskiej* zamieszczonych w pierwszym tomie rocznika XXXII „Czasopisma Muzeum Królestwa Czeskiego” informował o najnowszych zjawiskach rosyjskiego piśmiennictwa¹. Tolstoj miał dopiero lat trzydzieści, pisał opowiadania o przyrodzie, literackie etiudy, a wszystkie swe najdoskonalsze dzieła dopiero miał napisać. W ciągu lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia czeskie społeczeństwo poznało dwa krótsze opowiadania Tolstoja: *Zamięć* drukowaną w „Listach Literackich” w 1865² oraz drukowaną w chrudimskiej „Koronie” w roku 1868 *Polikuszkę*³. W tym samym roku czasopismo „Květy” w swym 3 numerze czterdziestoletniego rosyjskiego twórcę umieściło już wtedy w gronie najlepszych pisarzy, dzięki którym rosyjska proza osiągnęła światowy poziom. Nazwisko Tolstoja powoli zaczyna przenikać do szerszych warstw społeczeństwa czeskiego: w roku 1873 ukazuje się skrócony dla czasopism przekład *Wojny i pokoju*, a w roku 1881 analogiczne tłumaczenie *Anny Kareniny* — oba pióra Alojzego Durdika⁴.

Następne lata przynoszą kolejne próby translatorskie dzieł Tolstoja: *Opowiadań* — rok 1888, *Wojny i pokoju* — lata 1888 - 1890, trylogii *Dzieciństwo. Lata chłopięce. Młodość* — rok 1889, rok później ukazuje się pełny przekład *Anny Kareniny*, w roku 1899 *Zmartwychwstania*, w 1900 *Sonaty Kreutzerowskiej*. W latach 1889 - 1890 oficyna Vincenca Kalaša w Pradze jako pierwsza wydaje *Dzieła zebrane* L. N. Tolstoja, a w nich *Opowiadania, Dzieciństwo, Lata chłopięce. Młodość, Wojnę i pokój, Annę Kareninę, Dekabrystów, Juliusza, Ciemną potęgę, O życiu, Artykuły pedagogiczne, Zmartwychwstanie* oraz *Opowieści dla ludu*. Kolejne edycje zebranych dzieł przynosi już wiek XX — od 1908 roku nieprzerwanie do dziś.

Przekłady dzieł Tolstoja na gruncie słowackim zapoczątkował w roku 1880 znany słowacki naukowiec — Józef Škultéty⁵, kontynuowali je w dalszych latach przyjaciele i współpracownicy Tolstoja — Dušan Mackovický i Albert Škarvan.

Sposób, w jaki wymagania i potrzeby literatury rodzimej wpływały na recepcję twórczości L. N. Tolstoja w Czechach i Słowacji najlepiej uwidacznia udział w przekładach z II połowy lat osiemdziesiątych jego opowiadań dla ludu. Były one tematycznie pokrewne nurtowi realistycznej prozy wiejskiej, a swym zamysłem demokratycznym bliskie tradycji budzielskiego posłan-

¹ Zob.: J. Dolanský, *Společná cesta Čechů a Slováků k Tolstému*. W: Z ohlasov L. N. Tolstého na Slovensku, Bratislava 1960.

² L. N. Tolstoj, *Sborník statí a bibliografických přehledů*. Uspořádali J. Horák, E. Ljaskij, Praha 1929, s. 191.

³ Ibid., s. 191.

⁴ Ibid., s. 192.

⁵ Šumová B., *Z materiálov časti výstavy L. N. Tolstého v Bratislave*. W: Tolstoj na Slovensku, Bratislava 1960, s. 27.

nictwa literatur czeskiej i słowackiej. Przez tłumaczenia dzieł Tolstoja zarówno czeskie, jak i słowackie środowisko kulturalne pragnęło zmniejszyć dystans dzielący je od głównych prądów literatury europejskiej.

Wielkie zainteresowanie czeskiego i słowackiego społeczeństwa Tolstojem związane było zarówno z jego działalnością literacką, jak i myślicielską, która w końcu XIX i na początku XX wieku osiągnęła swój szczytowy okres rozwoju. Szczególnym echem odbiła się ideologia ludowego patriarchyzmu i ludowego socjalizmu utopijnego L. N. Tolstoja. Doktryna „tolstoizmu” była reakcją na postępujący proces rozwoju społecznego i rozpadu stosunków patriarchalnych w Rosji. Podobne zjawisko występowało również na ziemiach czeskich i słowackich. Przeciwko narastającemu kapitalizmowi wystąpiły warstwy włościańskie z własnym programem utopijnego socjalizmu. Podstawę jego stanowiła ideologia tolstojowska.

Ogromna popularność Tolstoja w Czechach i Słowacji nie była zjawiskiem przypadkowym. O książkach Tolstoja się dyskutowało, wyrastali tolstojowcy, którzy nie tylko chcieli żyć według nauczania Mistrza, lecz kierując się nimi dokonać przemian społecznych. Tolstoja podziwiano, czczono i uznawano jako wielkiego pisarza i artystę, szanowano jako wielkiego moralistę i reformatora, często wykorzystywano w propagandzie politycznej, gdy stawał w obronie wolności, gdy występował przeciw represjom caratu, gwałceniu praw człowieka, przeciw zbrodniom sądownictwa i carskiej administracji. Szukano w nim oparcia i podpory w wysiłkach o naprawę stosunków wewnętrznych, a w zasadach demokratycznych chciano umocnić więź czesko-rosyjską. Stosunek czeskich warstw demokratycznych był określony i zdecydowany, a osobiste kontakty przedstawicieli myśli postępowej liczne i częste. L. N. Tolstoja w Jasnej Polanie odwiedzili: trzykrotnie pierwszy z Czechów Tomáš G. Masaryk (po raz ostatni w 1910 roku), polityk Karel Kramář w roku 1890, historyk Zdeněk Nejedlý w 1900, dwukrotnie w 1908 oraz w 1910 roku pedagog Karel Veleminský⁶.

W innej sytuacji i odmiennej formie przenikało dzieło Tolstoja do Słowacji. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych minionego stulecia w wyniku ruchów ekonomicznych i społecznych, szczególnie wśród młodej inteligencji, doszło do znacznych różnic ideowych. Uznawała ona wprawdzie dziedzictwo myślowe swych ojców, lecz inaczej je rozumiała i interpretowała. Dušan Makovický, Albert Škarvan i inni z wolna stawali się zwolennikami myśli społecznej i moralnej Tolstoja. W tym celu założyli edycję „Pouczającej lektury” i „Pouczającej biblioteki”⁷. Wart odnotowania jest fakt, iż nie przyjmowali oni doktryn Tolstoja bezkrytycznie i w całości, akcentowali jedynie

⁶ Zob.: *Lev Nikolajewič Tolstoj. K výstavě Hvězda světové literatury*. Připravil Š. Kolafa. Jizdárna Pražského hradu. Zaří. Říjen 1967, s. 18.

⁷ *Ibid.*, s. 19 i n.

ich najbardziej istotne strony i w oparciu o nie formułowali swe własne koncepcje społecznego rozwoju Słowacji. Byli zwolennikami odrodzenia społeczeństwa drogą „moralnego samodoskonalenia się jednostki” i drogą bliższego kontaktu z życiem prostych ludzi.

Dušan Makovický był pierwszym Słowakiem, który w roku 1890 napisał do Tolstoja, a w cztery lata później, 22 sierpnia 1894 roku, po raz pierwszy przyjechał do Jasnej Polany. Wizytę swą ponowił 28 i 29 listopada 1897 roku, w grudniu 1901 roku odwiedził chorego Tolstoja na Krymie, od 26 października do 2 listopada 1904 roku znów przebywał w Jasnej Polanie. W latach 1894 - 1904 mieszkał w Słowacji i zajmował się między innymi działalnością wydawniczą. Własnym nakładem, z pełną aprobatą Tolstoja, publikował jego dzieła w swoich lub innych przekładach na język słowacki. Z końcem 1904 roku przyjął zaproszenie Tolstoja i przyjechał do Jasnej Polany na stałe. Piętnaście lat spełniał obowiązki lekarza nie tylko wobec rodziny Tolstojów, leczyl także okoliczną ludność. Został jednym z najbardziej zaufanych i oddanych przyjaciół i pomocników Tolstoja. Pomagał mu w prowadzeniu rozległej korespondencji (znał język rosyjski, węgierski, czeski, polski, serbski, niemiecki, angielski, francuski), przepisywał krytyczne i literackie prace pisarza, starał się o jego zdrowie. Równocześnie zasłużył się jako pośrednik między Tolstojem i jego niezliczonymi wielbicielami i przyjaciółmi w Czechach, Słowacji i w innych krajach. Tolstoj zwracał się do niego o pomoc, gdy chciał przeczytać utwór czeskiego lub słowackiego autora. Na prośbę Tolstoja D. Makovický przełożył na język rosyjski napisaną przez Jaroslava Janačka biografię Piotra Chelčického, czeskiego pisarza XV wieku, autora dzieła *Sieć wiary*. Alegoryczny obraz społeczeństwa chrześcijańskiego zachwylił Tolstoja, cytował go w swym „Kręgu lektury”. Na podstawie materiału, który przełożył Makovický, napisał w roku 1905 artykuł *Petr Chelčický*⁸. Po śmierci Tolstoja, której był bezpośrednim świadkiem, Makovický został jeszcze w Jasnej Polanie i nadal pełnił swe medyczne posłannictwo. Do Słowacji wrócił dopiero po zakończeniu I wojny światowej.

Albert Škarvan, przyjaciel i współpracownik z lat młodości Makovického, na zaproszenie Tolstoja w 1896 roku również przyjechał do Jasnej Polany, gdzie przebywał ponad pół roku. Škarvan był jednym z najbardziej aktywnych tłumaczy dzieł Tolstoja na język słowacki (odznaczył się szczególnie swym przekładem *Zmartwychwstania*) a także węgierski i niemiecki, czym przyczynił się do rozszerzenia znajomości twórczości Tolstoja także na Węgrzech i w Niemczech. Istotne znaczenie mają jego przekłady artykułów publicystycznych. W roku 1909 na przykład Albert Škarvan przełożył na język niemiecki referat, który Tolstoj przygotował na XVIII Międzynarodowy Kongres Pokoju,

⁸ Zob.: *Súpisý obrazových zbierok. Lev Nikolajewič Tolstoj*. Literárne múzeum, Martin 1960.

w Sztokholmie⁹. Aż do roku 1910, przez 15 lat aktywnie korespondował z Tolstojem — jako świadectwo pozostało ponad 80 listów, które wysłał do Jasnej Polany. Także Škarvan zaznajamiał Tolstoja z literaturą swego narodu. Jego przekład opowiadania znanego czeskiego pisarza Jana Herbena *Brat Ivan Palaček* przerobił Tolstoj dla „Dziecięcego Kręgu Lektury” i zamieścił pod tytułem *Szaszo Paleczek*¹⁰.

Na przelomie wieków, w dobie szczytowego zainteresowania społeczeństwa czeskiego i słowackiego Tolstojem, utworzyła się mała grupa ludzi, tak zwanych Tolstojowców, których główną zasługą było to, iż zaznajamiali oni Tolstoja z historią, kulturą i dziejami narodu czeskiego i słowackiego. To właśnie od nich dowiedział się Tolstoj o Janie Husie, Janie A. Komeńskim, Jarosławie Havličku, Bożenie Němcowej, Józefie S. Macharze i wielu innych, którzy wzbogacali jego doświadczenia pisarskie.

Zasługą Makovickiego i Škarvana było także to, iż Tolstoj rozważał ewentualność podróży do Czech i Słowacji, a nawet możliwość osiedlenia się w słowackiej Žilinie — myśl ta nasunęła się pisarzowi po raz pierwszy w roku 1896, w okresie, gdy uniemożliwiono mu publikowanie w Rosji. Pod wpływem kolejnych namów Makovickiego w roku 1909 po raz drugi rozważał możliwość podróży, tym razem do malowniczego czeskiego miasteczka Křižova na Wysoczyźnie Czesko-Morawskiej. W czasie ostatniej ucieczki Tolstoja z Jasnej Polany w 1910 roku Makovický po raz kolejny podsuwał Tolstojowi pomysł wyjazdu do Słowacji lub na Morawy. Wszystkie te starania nie urzeczywistniły się — Tolstoj nie odwiedził ani Czech, ani Słowacji.

Jednakże kontakt pisarza z tymi ziemiami był bardzo ścisły — zarówno przez Makovickiego i Škarvana, bliskich współpracowników Tolstoja, jak i poprzez liczne bezpośrednie wizyty Czechów i Słowaków w Jasnej Polanie, a także bogatą korespondencję, którą utrzymywali z nim przedstawiciele różnych środowisk społecznych. W muzeach L. N. Tolstoja w Moskwie i w Jasnej Polanie oraz w licznych państwowych archiwach Czechosłowacji (Archiwum Literackie Muzeum Narodowego w Pradze, Biblioteka Słowiańska w Pradze, Archiwum Literackie „Maticy Slovenské” w Martinie), a także w zbiorach prywatnych (np. w archiwum Wojciecha Škarvana, syna Alberta) znajduje się liczna korespondencja Czechów i Słowaków do Tolstoja i jego odpowiedzi. Do Tolstoja pisali zwolennicy jego nauki (D. Makovický, A. Škarvan, P. Hess, J. Maliarik), działacze polityczni (T. G. Masaryk, K. Jonáš, K. Půlpán), wydawcy jego dzieł (J. R. Vilímek, J. Otto), organizacje kulturalne i prości ludzie.

⁹ K. Mičátková, *Literárna činnost Tolstého stupenca Dr. Alberta Škarvana*. W: *Z ohlasov L. N. Tolstého na Slovensku*, Bratislava 1960, s. 247.

¹⁰ Š. Kolafa, O. Štěpanová, *Pisemné styky mezi L. N. Tolstým a jeho českými a slovenskými přáteli*, „Československá rusistika” 1960, č. 4, s. 226.

Dla literatury czeskiej i słowackiej XIX i początków XX wieku twórczość Tolstoja stanowiła silne źródło inspiracji, wzór godny naśladowania. Krytycy czescy proklamujący realizm, powołując się na pisarzy rosyjskich obok Gogola, Turgieniewa, Gonczarowa wymieniali Dostojewskiego i Tolstoja. W okresie modernizmu na czeski i słowacki ruch umysłowy, kulturalny i społeczny w wielkiej mierze oddziaływały równocześnie tak odmienne indywidualności jak Schopenhauer, Nietzsche, Marks, Zola, Tolstoj, Ibsen. W propagowaniu twórczości L. N. Tolstoja odznaczyli się szczególnie: pisarz, krytyk literacki i publicysta słowacki Svetozár Hurban Vajanský, który Tolstoja uważał za „króla królów” literatury (jedną ze swych książek — czwarty tom *Dziel zebranych* z roku 1908 posłał Tolstojowi do Jasnej Polany, jest ona tam do dziś)¹¹; Vilém Mrštík, czeski prozaik, dramatopisarz i krytyk literacki, wielbiciel rosyjskich realistów, również tłumacz Tolstoja (*Wojny i pokoju*), Dostojewskiego i Pisiemskiego; Karel Poláček, powieściopisarz i nowelista czeski, w ciągu całego swego życia gorący popularyzator twórczości wybitnych realistów, w jego utworach i dziennikach natrafić można na uwagi potwierdzające zafascynowanie pisarza Gogolem, Dostojewskim, Tolstojem, Turgieniewem, Gonczarowem, Czechowem, Gorkim i innymi; Martin Kukučín, słowacki powieściopisarz, na którego również silnie oddziaływała rosyjska proza realistyczna, najbardziej jednak Tolstoj, w tzw. praskim okresie twórczości (to znaczy w latach studiów medycznych 1885 - 1894). Był to również okres jego udziału w pracach związku studentów — Słowaków w Pradze „Detvan”, nie pozostającego obojętnym na społeczne i etyczne doktryny płynące z Jasnej Polany. Do przykazań i nauk Tolstoja nawiązywała również w swym programie grupa młodej słowackiej inteligencji — „Hlasowcy”, w którym to duchu walczyła od 1898 roku aż do początków I republiki, pozostając przez cały czas propagatorem myśli Tolstoja.

Serdecznie i przyjaźnie wypowiadali się o Tolstojowi poeci: Eduard Albert, Svatopluk Čech (który w latach 1879 - 1899 był redaktorem czasopisma „Květy” zamieszczającego liczne przekłady z literatur obcych, także utworów Tolstoja), Beneš Grünwald, Adolf Heyduk, Antonín Klášterský, Božo Lovrič Josef Svatopluk Machar, Jan Opolský, František Taborský, Jaroslav Vrchlický, Stanislav Zima¹².

Grupa tłumaczy dzieł wielkiego rosyjskiego realisty: Czesi — Jaromír Hruby, Alois Durdík, Vilém Mrštík, Antonín Hajn, Słowacy — Dušan Makovický, Albert Škarvan — by wymienić tylko najważniejszych — swą pracą translatorską w sposób najpełniejszy szerzyli znajomość utworów Tolstoja w Czechach i Słowacji.

W świetle powyższych faktów stwierdzić można, iż czeskiej i słowackiej prozie realistycznej ubiegłego stulecia znane było literackie dzieło L. N. Tol-

¹¹ B. Šumová, op. cit., s. 28.

¹² Zob.: *L. N. Tolstoj w zrcadle současníků*. Uspořádal. V. Červinka, Praha 1930.

stoja i jeśli trudno znaleźć ślady bezpośredniego wpływu i oddziaływania — tak jak na przykład w twórczości V. Mrštíka, K. Poláčka, M. Kukučina czy Janka Jesenskigo — to z pewnością myśl i dzieło Tolstoja były inspiracją zarówno dla czeskiej, jak i słowackiej literatury.

*
*
*

Znaczenie Tolstoja również dla nieomal całej Słowiańszczyzny południowej jest ogromne, zwłaszcza że jego twórczość pojawiła się na tych obszarach w chwili nadrabiania zaległości kulturalnych po długich wiekach niewoli narodowej.

Literatury serbska i chorwacka rozwijały się do XIX wieku bardzo nietypowo, bo w izolacji od wiodących prądów europejskich, kierunków oraz wybitnych indywidualności artystycznych, które decydowały o literackim obliczu Europy. Przyczyną tego stanu rzeczy była wyjątkowa sytuacja polityczna Serbów i Chorwatów. Obydwa narody bardzo wcześnie utraciły niepodległość. Historia okazała się łaskawszą dla literatury chorwackiej, która w zasadzie zdołała zachować ciągłość rozwoju. Ale z tej tylko przyczyny, że Chorwacja utraciła niepodległość na rzecz monarchii austro-węgierskiej. Serbowie zaś dostali się po klęsce na Kosowym Polu (1398) do niewoli Imperium Osmańskiego. Tym samym zostali odcięci od wpływów europejskich. O rozwoju nowożytnej literatury serbskiej można mówić dopiero od XVIII w.

Na przestrzeni dwu niespełna stuleci literatura serbska w pośpiechu przejdzie przez wszystkie stadia europejskiego procesu literackiego, począwszy od wieków średnich aż do wieku XIX. Dwoma istotnymi cechami literatury serbskiej tego okresu są: nienadążanie za europejskimi prądami literackimi i wiązanie się ze zjawiskami marginesowymi literatur europejskich. Jednak w połowie XIX w., kiedy nowelistyka europejska osiąga niebywały poziom artystyczny, literatura serbska w zakresie opowiadania wiejskiego (*seoska pripovetka*) po raz pierwszy dotrzymuje kroku literaturom europejskim¹³ i wówczas niemalą rolę w podnoszeniu literackiej kultury serbskiej odegrali rosyjscy realiści.

Seoska pripovetka stanowi w nowelistyce serbskiej ten nurt, który wywodzi się z tradycji gawędy ludowej i z najlepszych wzorów europejskich, stworzonych przez Gogola, Turgieniewa, Tolstoja, Flauberta.

Serbia posiadała podobny do Rosji układ stosunków społeczno-kulturalnych zdominowany oddziaływaniem prawosławia. Można było przypuszczać, iż Tolstoj znajdzie w literaturze tego narodu żywy oddźwięk. Tak się jednak nie stało. Mimo ogromnych wpływów literatury rosyjskiej na serbską, twórczość moralisty z Jasnej Polany nie zdołała wnikać w jej krwiobieg. Tolstoj był obecny w życiu literackim Serbów dzięki ogromnej ilości wydań i ciągłej obecności na łamach czasopism literackich. Ten aspekt popularności pisarza

¹³ Zivković, D., *Evropski okviri srpske književnosti*, Beograd 1969, s. 185.

udokumentowali: V. Bojović w pracy *Prvi prevodi L. N. Tolstoja u Srba*¹⁴, J. Badalić w *Tolstoj kod Hrvata*¹⁵, Z. Crnković w *Lav Tolstoj u našim prijevodima*¹⁶ i N. Martinović w artykule *Tolstoj i Crnogorci*¹⁷.

Realizm serbski i chorwacki przyswajał sobie osiągnięcia wielkich prozaików rosyjskich i na nich budował zręby nowoczesnej prozy narracyjnej. Tolstoj odegrał tu jednak niewielką rolę, gdyż jako twórca systemu etycznego głoszącego ideę nieprzeciwstawiania się złu przemocą, nie mógł fascynować narodu dążącego do odzyskania niepodległości, a tylko ta warstwa ideologiczna była początkowo zauważana. Skala zagadnień, interesująca ówczesnych krytyków, była znacznie uboższa od ogromu problemów, które ta literatura ze sobą niosła.

Na obszarze języka serbskochorwackiego zaczęto Tolstoja tłumaczyć stosunkowo wcześniej. Pierwszy przekład pojawił się w Nowym Sadzie w r. 1877. Było to opowiadanie *Szczęście rodzinne*, które ukazało się jako trzeci zeszyt Biblioteki dla kobiet (Biblioteka za ženski svet). Mniej więcej do roku 1900 Nowy Sad odgrywa rolę stolicy kulturalnej Serbii i cieszy się sławą serbskich Aten. Mówiło się tu o Tolstoju najwcześniej i bardzo wiele, ale wskazywano na niego przede wszystkim jako na moralistę i dydaktyka, co było podporządkowane ogólnemu programowi szerzenia oświaty wśród ludu.

Po roku 1900 centrum kulturalne Serbii stanowi Belgrad. Tutaj ukaże się największa liczba wydań książkowych Tolstoja. Złożą się na to m. in. sytuacja polityczna Serbów, którzy po dojściu do władzy dynastii Karadjordjevićów stali się zdecydowanie prorosyjscy i otwarci na wpływ kultury rosyjskiej, oraz ciągle rosnąca sława pisarza w Europie.

Najwcześniej Serbowie poznali Tolstoja-nowelistę, zaś z Tolstojem-powieściopisarzem zetknęli się za pośrednictwem *Wojny i pokoju*, powieści wydanej w latach 1899 - 1901, w przekładzie Milovana Dj. Glišicia i Okicy Glušćevicia, ze wstępem Glišicia.

Milovan Glišić był jednym z najlepszych tłumaczy serbskich. Odznaczał się niezwykle odpowiedzialnością w swej pracy translatorskiej, wykazując niespotykaną znajomość całego bogactwa języka serbskiego. W dobie realizmu Glišić uczynił najwięcej w dziedzinie popularyzacji literatury rosyjskiej. Oprócz powieści *Wojna i pokój* tłumaczył jeszcze *Sonatę Kreutzerowską*, która ukazała się w Belgradzie w 1892 roku.

Z innych wybitnych prozaików realizmu serbskiego tłumaczył Tolstoja Svetolik Ranković (1863 - 1889). Dokonał on przekładu *Opowiadań sewasto-*

¹⁴ V. Bojović, *Prvi prevodi L. N. Tolstoja u Srba*, „Filološki pregled” 1976, nr 1 - 2, s. 109 - 126.

¹⁵ J. Badalić, *Tolstoj kod Hrvata*, „Radovi slavenskog instituta” (Zagreb) 1956, z.2.

¹⁶ Z., Crnković, *Lav Tolstoj u našim prijevodima*, „Republika” 1960, nr 11 - 12, s. 21.

¹⁷ N. Martinović, *Tolstoj i Crnogorci*, „Bibliografski vjesnik”, nr 2, s. 13 - 28.

polskich. Jego zainteresowania literaturą rosyjską nie były przypadkowe. Jako pisarz S. Ranković wyszedł ze szkoły rosyjskiej i bardziej niż którykolwiek z pisarzy serbskich zasłużył na miano ucznia realistów rosyjskich, studiował w Rosji i z zachwytem czytał pisarzy rosyjskich, szczególnie Tolstoja i Dostojewskiego. Na S. Rankovicia zwykło się wskazywać jako na tego pisarza, który najwięcej przejął z Tolstoja, ale są to jedynie oświadczenia pozbawione głębszej dokumentacji, bo kiedy dochodzi do analizy szczegółowej, to wychwytywane są elementy pokrewne twórczości narracyjnej Turgieniewa.

Nie krył swych zachwyty dla literatury Tolstoja Laza Lazarević. Trudno jednak w twórczości samego Lazarevicia odnaleźć konsekwencje tych fascynacji. Usiłowali o tym pisać, zresztą bez powodzenia, M. Savković i M. Trivunac. Natomiast w sposób uzasadniony mówi się o związkach tego pisarza z Turgieniewem i słusznie się go nazywa Turgieniewem serbskim¹⁸.

We wczesnej fazie recepcji Tolstoja w Serbii do najaktywniejszych tłumaczy należał Jovan Maksimović. Udostępnił on czytelnikowi serbskiemu obszerny, czterotomowy zbiór opowiadań L. Tolstoja, który ukazał się w Nowym Sadzie w latach 1891 - 1892. Ponadto Jovan Maksimović był pierwszym, który przetłumaczył *Zmartwychwstanie*, utwór cieszący się wśród Serbów największym powodzeniem.

Do utworów Tolstoja wielokrotnie tłumaczonych i wznawianych przed rokiem 1945 należy — obok *Zmartwychwstania* — *Hadzi Murat* i *Sonata Kreutzerowska*. Były one popularne dlatego, że pisarz bądź zerwał w nich ze swoim etyczno-religijnym systemem, bądź zmianę poglądów sygnalizował (np. w *Sonacie Kreutzerowskiej*). Wcześniejszego kanonu etyczno-religijnego, który negował wszelki patriotyzm, a propagował postulat nieprzeciwstawiania się złu przemocą oraz ideę chrześcijańskiej miłości przebaczenia i odpłacania dobrem za zło, nie mogli zaakceptować Serbowie i Chorwaci walczący o swe wyzwolenie narodowe.

Powieść *Zmartwychwstanie* zaadaptowano na scenę i żaden z utworów scenicznych Tolstoja nie był tak często jak ten wystawiany w teatrze. W 1906 r. ukazało się w Sremskich Karlovcach pierwsze wydanie powieści, a już w 1907 pojawiło się *Zmartwychwstanie* na deskach sceny mostarskiej. Z innych utworów powieściowych swoje przedstawienia teatralne miały: *Anna Karenina* i *Sonata Kreutzerowska*. Dramaty Tolstoja oceniono negatywnie. W teatrach prezentowano *Żywego trupa* i *Ciemną potęgę*. Zarzucano im nadmierną narracyjność. Najwybitniejszy krytyk bośniacki okresu międzywojennego, Jovan Kršić, pisząc recenzję z przedstawień teatralnych powyższych dramatów, zwrócił uwagę jedynie na techniczną stronę widowisk, natomiast

¹⁸ Artystyczne związki pomiędzy L. Lazareviciem i Turgieniewem dostrzegł V. Djordjević („Otadžbina” 1881, z. 21, s. 344); A. G. Matoš („Mlada Hrvatska” 1902, nr 3), a szczegóły ukazał C. Schwarz, *Die Bedeutung Turgenjews für das Schaffe von L. K. Lazarević*, Wien 1949.

samych utworów nie uważał za stosowne omawiać, ograniczając się jedynie do wydania ogólnej niepocholebnej opinii¹⁹.

Tołstoja drukowano, mówiono o jego twórczości i uroczyście obchodzono związane z jego życiem rocznice. Drukarnie serbskie braći Popović i Gruzincev były nastawione na popularyzację literatury rosyjskiej, w tym również Tołstoja. W świetle powyższych informacji zaskakuje brak głębszych zainteresowań problematyką tołstojowską. Milczenie towarzyszyło takim powieściom jak *Wojna i pokój* czy *Anna Karenina*. Dał się zauważyć brak zrozumienia dla koncepcji historiozoficznej zawartej w *Wojnie i pokoju* i nowocześnie postawionej problematyki moralnej *Anny Kareniny*.

Ze wszystkich wcześniejszych wypowiedzi na temat Tołstoja zasługuje na uwagę artykuł P. Slijepčevića: *Lav Tolstoj 1828 - 1911* zamieszczony w *Kalendarzu Prosvety* na rok 1912, ponieważ był najbardziej obiektywny²⁰. Inne raziły stroniczością i nazbyt apodyktyczną negacją osiągnięć artystycznych Tołstoja.

Chorwaci znacznie mniej utworów Tołstoja przetłumaczyli i wydali, jednakże atmosfera kulturalna w Chorwacji była bardziej przychylna twórczości Tołstoja. Przede wszystkim krytyka chorwacka była nieporównanie wnikliwsza i bardziej odpowiedzialna w wydawaniu sądów. Już w okresie międzywojennym rozpoczęto badania nad recepcją Lwa Tołstoja w literaturze serbskochorwackiej. Dragutin Prohaska dokonał pierwszego systematycznego przeglądu tej problematyki w artykule z 1929 r. pt. *L. N. Tolstoj u srpsko-hrvatskoj literaturi*²¹. W okresie międzywojennym rozpoczął swe badania Josip Badalić. Po wojnie zaowocowały one szeregiem opracowań na temat Tołstoja, wśród których najcenniejsze jest *Der Einfluss auf die kroatische dramatische Literatur*²².

Badalić wykazał, że dzięki jednemu tylko utworowi Tołstoj zapisał się na trwale w dziejach literatury chorwackiej. Udowodnił, że recepcja *Ciemnej potęgi* była tak płodna, jak żadnego innego utworu dramatycznego z literatur słowiańskich. *Ciemna potęga* wywołała całą falę utworów dramatycznych będących albo wynikiem prostego naśladownictwa, albo podświadomych analogii. Sukces ten zawdzięczał dramat swej otwartej strukturze. Został odczytany w konwencji naturalistycznej, inspirując tym samym twórców naturalistycznego dramatu chorwackiego.

Zagadnienie obecności Tołstoja w dramacie chorwackim opracowane zosta-

¹⁹ J. Kršić, *Lav Tolstoj* „*Živi les*”, „*Narod*” 1924, nr 92, s. 3.

²⁰ P. Slijepčević, *Lav Tolstoj 1828 - 1910*, „*Kalendar Prosvete*” 1912, s. 129 - 140.

²¹ Zob. szerzej o tym w pracach J. Badalića.

²² J. Badalić, *Der Einfluss auf die kroatische dramatische Literatur*. W: *Festchrift Cizevskij*, Berlin 1954.

ło także w Polsce przez W. Kota w pracy *Chorwacki dramat naturalistyczny*²³ oraz w artykule „*Potęga ciemnoty*” *Lwa Tolstoja w dramaturgii chorwackiej*²⁴. Autor zastanawia się, na czym polegał fenomen oddziaływania tego właśnie dramatu na twórczość chorwackich dramatopisarzy. Ponieważ zależność dostrzega głównie w sferze tematycznej, skłonny jest wytłumaczyć to zjawisko podobieństwem, jakie łączyło patriarchalną wieś rosyjską z podobną wsią chorwacką.

Do sztuk chorwackich wykazujących wyraźną zależność od *Ciemnej potęgi* zaliczyć można *Truli dom* Srdjana Tucicia, *U sumraku* Frana Hrčicia, *Bez sreće* Adeli Milčinović; w mniejszym stopniu zależność tę wykazują także *Bijeg* Hrčicia i *Požar strasti* Josipa Kosora.

Wszystkie sztuki typu tolstojowskiego powstały dopiero po zagrzebskiej inscenizacji *Ciemnej potęgi* w 1892 roku. Oddziaływanie drukowanego przekładu dramatu, gotowego już w 1888 r., nie było specjalnie silne. W roku 1893 powstaje więc pierwszy utwór wzorowany na Tolstoju: *Truli dom* Srdjana Tucicia.

Tolstoj pociągał wspomnianych autorów m. in. Tucicia, postawieniem konfliktu moralnego albo zarysowaniem problemu społecznego, np. Adelę Milčinović.

Na podobieństwo pomiędzy tym dramatem Tolstoja a wieloma chorwackimi autorami scenicznymi wskazywali ponadto krytycy: Joza Ivakić, Branimir Livadić, Dragutin Prohaska, Nikolaj J. Fedorov w krótkich okolicznościowych artykułach.

Nietrudno zauważyć, że recepcja twórczości Tolstoja w Serbii i Chorwacji nie była wszechstronna, odbywała się bowiem w niekorzystnych warunkach. Kiedy na wielką skalę zaczęto tłumaczyć utwory Tolstoja, w Serbii były jeszcze żywe tendencje romantyczne. Ponadto zainteresowanie dla Szekspira przesłaniało wówczas wszystkie inne kontakty z literaturą europejską. Tak więc problematyka i ideał estetyczny dzieł Tolstoja nie odpowiadały w pełni orientacji ideowo-artystycznej literatury serbskiej i chorwackiej.

Jakkolwiek by oceniać recepcję Tolstoja w Serbii i Chorwacji, to jednak była ona wcześniejsza i silniejsza niż w pozostałych literaturach narodów Jugosławii. Przenikanie twórczości Tolstoja do literatury słoweńskiej i macedońskiej dało się zauważyć o wiele później. Rolę pośrednika pomiędzy tymi literaturami a Tolstojem spełniały w dużej mierze właśnie literatury chorwacka i serbska.

²³ W. Kot, *Chorwacki dramat naturalistyczny*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historycznoliterackie” 1969, z. 15.

²⁴ W. Kot, „*Potęga ciemnoty*” *Lwa Tolstoja w dramaturgii chorwackiej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace historycznoliterackie” 1968, nr 7. Obecnie używa się tytułu: „*Ciemna potęga*”.

W okresie powojennym zainteresowanie literaturoznawców jugosłowiańskich twórczością Lwa Tołstoja koncentruje się na problemach etyki i estetyki pisarza oraz zagadnieniach strukturalno-kompozycyjnych powieści. Wypierają one wcześniejsze badania z zakresu oddziaływania myśli Tołstoja na kulturę narodów Jugosławii. Prowadził je nadal wybitny rusycysta chorwacki Josip Badalić, który w artykule *Tolstoj kod Hrvata*²⁵ omówił najważniejsze przekłady utworów pisarza oraz ukazał wpływ jego twórczości na pisarstwo Vjenceslava Novaka, Ksavera Šandora Djalskiego i Milutina Cihlara Nehajeva.

Popularność Tołstoja w Serbii była mniejsza niż wśród innych narodów Jugosławii wskutek znanego, pacyfistycznego stanowiska pisarza wobec aneksji Bośni i Hercegowiny przez Austrię w 1908 roku. Do tych spraw powracał Aleksander Flaker w artykule *Lav Tolstoj i aneksija Bosne i Hercegovine*²⁶.

Zainteresowanie badaczy w Jugosławii twórczością autora *Wojny i pokoju* pozostaje w cieniu badań nad Dostojewskim czy Puszkinem. Mimo to opublikowano wiele książek i artykułów poświęconych Tołstojowi. Krytyki najstarszych przekładów serbskich dokonał Vojislav Bojović²⁷, chorwackich Josip Badalić i Zlatko Crnković²⁸ a Niko Martinović sporządził bibliografię publikacji związanych z Tołstojem w Czarnogórze²⁹, Działalność translatorska jest w dalszym ciągu kontynuowana.

Do współczesnych tłumaczy Tołstoja należą Živojin Boškov, Milivoje Jovanović, Gustav Krklec, Branko Maksimović, Milica Nikolić, Kiril Svinarski. W latach 1968 - 1969 ukazała się, obok wielu wcześniejszych wydań poszczególnych utworów Tołstoja, dwudziestotomowa edycja dzieł zebranych.

Rocznice Tołstojowskie (120 rocznica urodzin, 60 rocznica śmierci i 150 rocznica urodzin) przyniosły wiele artykułów rozsiianych w periodykach i prasie literackiej.

Krytykę estetycznych poglądów Tołstoja podejmują Mila Stojnić, Dragan Nedeljković, Dragan Jeremić i Vitomir Lukić. M. Stojnić w książce *Ruska književnost XX veka* głosi tezę, że twórczość Tołstoja wyraża sprzeczności Rosji między 1861 a 1905 rokiem wyznaczone upadkiem patriarchalnej Rosji. Według autorki naczelnym miejscem w metodzie twórczej Tołstoja zajmuje humanizm oparty na chrześcijańskiej miłości bliźniego³⁰. Stąd wypływa zasadni-

²⁵ J. Badalić, *Tolstoj kod Hrvata*, op. cit., oraz tenże, *L. N. Tolstoj*. W: Rusko-hrvatske književne studije, Zagreb 1972, s. 389 - 433.

²⁶ A. Flaker, *Lav Tolstoj i aneksija Bosne i Hercegovine*, „Republika” 1960, nr 11 - 12, s. 19.

²⁷ V. Bojović, op. cit.

²⁸ J. Badalić, *L. N. Tolstoj*. W: Rusko-hrvatske književne studije, op. cit., oraz Z. Crnković, op. cit.

²⁹ N. Martinović, op. cit.

³⁰ M. Stojnić, *Ruska književnost XX veka*, t. I, Sarajevo, s. 1 - 5.

cza w estetyce pisarza koncepcja bohatera³¹. Natomiast Djordje Jovanović upatruje istotę humanizmu Tołstoja w „prawdzie artystycznej” jego twórczości³², zaś D. Nedeljkić twierdzi, że „Tołstojowska koncepcja sztuki jest humanistyczna, chociażby z powodu utopijnego ideału, któremu służy”³³.

D. Nedeljkić, D. Jeremić i M. Stojnić komentują Tołstojowską definicję sztuki. Jeremić i Nedeljkić szczególne znaczenie przypisują swoście rozumianemu procesowi komunikacji, transponującemu „przeżycia” i „odezucia”. Warunkuje to realizację utylitarnych celów literatury, urzeczywistnienie „braterskiej współpracy między ludźmi, marsz ku doskonałości ludzkiej”. Nedeljkić dał temu wyraz pisząc, że cel sztuki widział Tołstoj „w przetwarzaniu poznania rozumowego w odezucia”.

Stojnić odcina się od powyższych koncepcji, zawężających istotę estetyki Tołstoja i definiuje sztukę jako konieczny warunek człowieczeństwa, różniący się od innych obszarów ideologii specyfiką „wyrażania przedstawiającego”³⁴. Tołstoj pod pojęciem dzieła artystycznego rozumiał twórczą iluzję rzeczywistości, uwolnioną od detali, wyrażającą jednolity pogląd na świat; iluzję stwarzaną faktami, opartą na autentycznym doświadczeniu autora.

Nedeljkić zwraca uwagę, że Tołstoj w imię zasad moralno-religijnych podzielił sztukę na dobrą i złą. Z tym podziałem koresponduje Tołstojowska rewolucyjna, plebejsko-humanistyczna krytyka sztuki; krytyka sztuki „pańskiej”, której celem jest używanie, „zabawa” i „plebejskiej”, zaangażowanej w stworzenie „braterskiej współpracy między ludźmi”.

Wzmiankowani autorzy, zwracając uwagę na słabości Tołstojowskiej krytyki sztuki, akcentują szczególne znaczenie jego myśli. Jeremić wartość antyestetycznych i utylitarnych poglądów Tołstoja widzi w oddzieleniu sztuki od pojęcia piękna. Nedeljkić podkreśla prawidłowość estetyki autora *Anny Kareniny* skierowanej przeciw dehumanizacji w nowym społeczeństwie. Tej dehumanizacji przeciwstawił Tołstoj wiejsko-plebejski humanizm, zbyt wąski, ale poruszający istotne problemy życia i stosunków międzyludzkich. Stojnić twierdzi, że myśl Tołstoja o sztuce określała nowe formy, które ona przyjmuje w zmieniającym się społeczeństwie, i ukazywała rolę sztuki w życiu człowieka. Wnioski Tołstoja przedstawiają interesującą próbę integracji sztuk. Jego mechaniczny podział na „sztukę pańską i plebejską” stracił sens, ale pozostała potrzeba poszukiwania totalnej, wszechogarniającej sztuki.

Innym aspektem twórczości Tołstoja, znajdującym się w centrum zainteresowań współczesnego literaturoznawstwa jugosłowiańskiego, jest koncepcja filozoficzna tego pisarza.

Interesującą analizę z tego zakresu przedstawia esej Nikola Miloševića:

³¹ Ibid., s. 9.

³² Dj. Jovanović, *Tołstoj i tołstojewstina*. W: *Protiv obmana*, Beograd 1951, s. 55.

³³ D. Nedeljkić, *Univerzalne poruke ruske književnosti*, Novi Sad 1973, s. 269.

³⁴ M. Stojnić, op. cit., s. 15.

*Problemy antropologiczne w powieści Tolstoja „Wojna i pokój”*³⁵. Metoda badawcza Miloševića polega na konfrontacji szeroko rozumianej świadomości bohaterów z ich postępowaniem. W rezultacie, w następnym etapie, prowadzi do oceny realizmu dzieła i jego systemu poznawczego. Bohaterowie Tolstoja — konkluduje badacz — „nie żyją według swoich teorii”, tylko „ich teorie żyją według nich”. Następnie Milošević porusza zagadnienie natury etyki u Tolstoja. Miloš Jovanović w artykule *O metodzie moralnej Lwa Tolstoja* twierdzi, że pojęcia moralne w twórczości pisarza nie są pochodzenia rozumowego, lecz podobnie jak u Kanta, wynikają z życia³⁶.

Tin Ujević stwierdza, że etyka Tolstoja jest przesiąknięta mistycyzmem³⁷, Mikola Milošević nazywa ją „boską i wzniosłą”³⁸.

Josip Vidmar wymienia jako źródło myśli Tolstoja filozofię, klasyczną nowożytną europejską, a także buddyzm, Księgi Wedy i filozofię chińską, szczególnie Konfucjusza i Lao-tse. Z tej tradycji powstała obszerna filozofia, której trzon stanowi chrześcijańskie przykazanie miłości bliźniego i zasada nieprzeciwstawiania się gwałtem złu oraz panteistyczna i buddystyczna metafizyka. Cechą charakterystyczną jego systemu jest afirmacja życia zgodnego z prawami natury i krytyka cywilizacji.

Ujević, mówiąc o powyższych źródłach poglądów Tolstoja, wskazał na analogie między systemem etycznym Tolstoja a myślą Gandhiego oraz bośniackich i bułgarskich bogomilów³⁹. Podstawowymi cechami tych systemów jest utopijna wizja społeczeństwa bezklasowego realizowana drogą powszechnej pracy fizycznej, prawo subiektywnej interpretacji dogmatów wiary oraz rygoryzm etyczny.

Po II wojnie światowej *Wojna i pokój* i *Anna Karenina* cieszyły się dużym zainteresowaniem krytyki. Wybitny serbski historyk literatury, Velibor Gligorić, we wstępie do wydania *Wojny i pokoju* z 1948 r. przedstawił marksistowską koncepcję realizmu powieści. Gligorić widział w dziele jednocześnie powieść historyczną i społeczną, w której znajdują się opisy wydarzeń z inwazji Napoleona na Moskwę oraz obrazy społecznego i rodzinnego życia arystokracji rosyjskiej⁴⁰. Stanowisko Gligoricia, przy niemal całkowitym pominięciu problemów estetycznych, charakteryzuje przypisywanie wydarzeniom literackim bytu rzeczywistego oraz podkreślanie roli analizy treści historycznej i znaczenia sił społecznych.

³⁵ N. Milošević, *Antropolski eseji*, Beograd 1962.

³⁶ M. Jovanović, *O moralnom metodu Lwa Tolstoja*, „Letopis Matice Srpske” 1951, t. 367, s. 474 - 475.

³⁷ T. Ujević, *Eseji, rasprave, članci*, t. 8, Zagreb 1965, s. 297.

³⁸ N. Milošević, op. cit., s. 79.

³⁹ T. Ujević, op. cit., t. 11, s. 138.

⁴⁰ V. Gligorić, *O Tolstojevom „Ratu i miru”*. W: Tolstoj L. N., *Rat i mir*, Beograd 1948, s. VIII.

Ostatnie badania nad twórczością Tołstoja przenoszą główny akcent na problemy strukturalno-kompozycyjne. Dotyczy to publikacji D. Nedeljkoviicia poświęconych *Wojnie i pokojowi* oraz M. Babowicia i V. Ribnikar o *Annie Kareninie*.

Nedeljković w artykule *Zasady jedności w „Wojnie i pokoju” Lwa Tołstoja* odrzuca stanowisko P. Bourgete'a i idąc śladem A. A. Saburowa⁴¹ widzi w powieści, podobnie jak V. Jermilow⁴², gatunek synkretyczny, który powstał z dziewiętnastowiecznej powieści historycznej i elementów klasycznego eposu. Nedeljković widzi w idei *Wojny i pokoju* zasadę kompozycyjną powieści, rozumianą dość enigmatycznie jako „wielką syntezę”, „wojnę i pokój wszystkiego co istnieje”⁴³.

Wnikliwe studium Milosava Babowicia dotyczy problematyki i struktury *Anny Kareniny*. Autor przedstawia etapy tworzenia powieści i najważniejsze problemy, wokół których konstruuja się plany społeczny, etyczny i psychologiczny powieści. *Anna Karenina* swoją strukturą i historią tworzenia — twierdzi Babović — przeczy podstawowym tezom fenomenologicznej interpretacji dzieła⁴⁴. Jednocześnie autor stosuje kompleksowe metody badania dzieła. W imię dialektycznego interpretowania zjawisk sztuki uwzględnia normy etyczne epoki, w których kształtowała się powieść. Przeciwstawia się jednostronnej i powierzchownej interpretacji powieści, przejawiającej się w analizie samej formy, przy pomniejszaniu równoznacznych problemów wpływających ze światopoglądu i losu bohaterów. Argumentację swego postępowania badawczego widzi Babović w istnieniu równoległych linii fabularnych.

Vladislava Ribnikar poświęca swój artykuł problemowi istnienia paralelnych, niezależnych wątków i ich uwarunkowań konstrukcyjnych oraz ideowych w *Annie Kareninie*. Autorka, śladem Szklowskiego, zwraca uwagę na przekształcenia gatunkowe powieści oraz, za Eichenbaumem, upatruje źródło specyficznej konstrukcji powieści „właśnie w specjalnym pojmowaniu przekonań pisarza i ich wartości”⁴⁵. Rybnikar akcentuje złożoność stosunków wzajemnych w obrębie powieści i uzasadnienie równoległych wątków fabularnych. Ich przeciwstawienie stwierdza nie w sferze etyki, lecz w istotnym i wielorakim widzeniu świata.

Oddziaływanie twórczości Lwa Tołstoja na literaturę narodów Jugosławii nie było dotąd przedmiotem specjalnych studiów komparatystycznych, chociaż istnieją podobne prace o Puszkynie, Lermontowie i Dostojewskim. Przyj-

⁴¹ A. Сабуров, „Война и мир” Л. Н. Толстого, Москва 1959.

⁴² В. Ермилов, Толстой художник и роман „Война и мир”, Москва 1961.

⁴³ D. Nedeljković, op. cit., s. 201 - 204.

⁴⁴ M. Babović, *Problematika i struktura „Ane Karenjine”*, „Zbornik za slavistiku” 1977, nr 12, s. 76.

⁴⁵ V. Ribnikar, „Paralelizam” sižejskih linija „Ane Karenjine”, „Filološki pregled” z. 3 - 4, 1970, t. 8, s. 45 - 67.

muje się sądy z początku wieku, odmawiające Tolstojowi głębszego wpływu na literaturę serbską oraz przyznające pewien wpływ na literaturę chorwacką, szczególnie w dramacie.

Przedstawione prace z zakresu estetyki Tolstojowskiej stosują marksistowskie propozycje metodologiczne (Stojnić, Nedeljković). Natomiast do nowszych propozycji — rosyjskiego formalizmu i strukturalizmu — nawiązują współczesne prace dotyczące *Wojny i pokoju* i *Anny Kareniny*.

*

* *

Bulgaria przyjęła Tolstoja całego i bez zastrzeżeń. Pierwsze wiadomości o Lwie Tolstoju przynosi 1884 rok. Wtedy też ukazuje się *Bylgarska chrestomatija*, opracowana przez Iwana Wazowa i Konstantego Wieliczkowa, przeznaczona dla starszych klas gimnazjalnych, w której zamieszczono fragment *Wojny i pokoju* — opis bitwy pod Borodinem⁴⁶. Przekładu dokonał prawdopodobnie sam Wazow przy pomocy Wieliczkowa. W roku 1885 czasopisma płowdiwskie inaugurują zamieszczanie od tej pory regularnych i obszernych wiadomości, a także fragmentów utworów Lwa Tolstoja w prasie bułgarskiej. Tłumaczenie *Spowiedzi* dokonane przez Dimitra Ssterewa, wydane w edycji zwartej w 1889 roku w Ruse przez redakcję czasopisma naukowego „Naroden ucitelj”, jest pierwszą książką pisarza rosyjskiego w Bulgarii. Trzy lata później zostaje przełożona w całości *Wojna i pokój*⁴⁷, kolejno też ukazują się przekłady utworów Lwa Tolstoja.

Koniec XIX i początek XX wieku przynoszą coraz więcej obszernych, autorytatywnych i w pełni już krytycznych wypowiedzi i prób opracowań dotyczących twórczości, a także działalności i przemyśleń autora *Anny Kareniny*. Jako jeden z pierwszych wypowiada się Iwan Wazow, stając od razu w szeregu gorących wielbicieli utworów Tolstoja. Poznał je jeszcze w czasie swojego pobytu na emigracji w Rosji, gdzie czytał je w oryginale; z jego też inicjatywy i za jego rekomendacją dokonywano pierwszych przekładów na język bułgarski. W większości swoich ocen Wazow podkreśla przede wszystkim bardzo bliską narodowi bułgarskiemu i bułgarskim losom historycznym tematykę twórczości Lwa Tolstoja — szczególnie akcentował to w stosunku do *Wojny i pokoju* — gdyż podobnie w dziejach Rosji, jak i Bulgarii, wola historii realizuje się w zbiorowym, świadomym wysiłku całego narodu. Obraz powszechnej walki narodu, którą przecież tak niedawno toczyła cała Bułgaria, musiał, według autora *Pod jarzmem*, zafascynować i przejąć każdego mieszkańca tego kraju. Wazow niezwykle trafnie ocenił i podkreślił wszystkie te war-

⁴⁶ И. Вазов, К. Величков, *Българска хрестоматия*, София 1884, с. 136 - 149.

⁴⁷ Л. Н. Толстой, *Война и мир*, перевод от руски М. Маджаров, София 1892.

tości utworów Lwa Tolstoja, które głównie zadecydowały o jego bułgarskiej popularności: patriotyzm — opis bohaterskiej Rosji okresu wojen napoleońskich; rozległe tło obyczajowe, wprowadzenie szeroko ujętej problematyki społecznej, filozoficznej i moralnej, mistrzowskie ukazanie tajników myśli i działań ludzkich, występowanie w obronie prawa jednostki do szczęścia. Większość swoich uwag zamieścił Wazow w cyklu *Izwyn Balgaria* drukowanym w czasopiśmie „Dennica”⁴⁸.

Pod koniec lat 80-tych XIX wieku Lew Tolstoj staje w centrum polemiki literackiej, toczącej się pomiędzy Stojanem Michajłowskim i Aleko Konstantinowem, dotyczącej poglądów i perspektyw rozwojowych całej Słowiańszczyzny. A. Konstantinow stawia Tolstoja jako wzór i najlepszy przykład „przejawu duchowej mocy słowiańskiej”⁴⁹.

Bardzo szybko rosnąca w Bułgarii popularność wielkiego pisarza rosyjskiego wywołuje także wystąpienia twórców — modernistów z kręgu „Misył” — Krysto Krystewa i Penczo Sławejkowa. Różnią się oni zasadniczo w swoich ocenach: Krystew zdaje się nie dostrzegać coraz większego zainteresowania Tolstojem, uważa go za „obcego duszy bułgarskiej”, narodowej psychice i kulturze duchowej. Podkreśla jedynie „tolstojowskie nastroje” w utworach Wazowa i Michajłowskiego, tego ostatniego nazywa nawet „bułgarskim Tolstojem”⁵⁰. Sławejkow natomiast staje po stronie zwolenników i wielbicieli autora *Wojny i pokoju* — jako pierwszy z Bułgarów wypowiadających się o Tolstoju próbuje dokonać podziału jego twórczości na okresy; usiłuje także rozstrzygnąć problem, do jakiego stopnia w ostatnim okresie działalności i twórczości Tolstoj jest artystą i twórcą — a do jakiego myślicielem. Swoje przemyślenia kończy znamennym stwierdzeniem: „nikt nie rozpostarł swojego cienia tak daleko jak Tolstoj [...], cień Tolstoja rozpostarł się i nad nami, nad naszym życiem kulturalnym i obyczajowym...”⁵¹.

Dużą wartość badawczą posiada artykuł Petyra Todorowa *Tolstoj w Bułgarii* napisany z okazji 55-lecia pracy pisarskiej autora *Opowiadań sewastopolskich* i w związku ze zbliżającymi się jego osiemdziesiątymi urodzinami. Rozpoczynając od osobistych kontaktów Lwa Tolstoja z Bułgarią (pobyt wiosną 1854 r. w Silistrze, korespondencja i spotkania z Bułgarami) Todorow zatrzymuje się głównie nad jego wpływem na literaturę bułgarską. „Nigdzie na świe-

⁴⁸ И. Вазов, *Събрани съчинения*, БП, София 1956, т. XI, s. 243 - 286 a także w: „Денница” 1891, 1892; „Мир” 1899, nr 682, s. 3 - 4.

⁴⁹ А. Константинов, *Novissima verba от С. Михайловски*, „Периодическо списание” 1889, nr 32 - 33, s. 4 - 7; a także А. Константинов, *Съчинения*, т. III, София 1945, s. 180 - 183.

⁵⁰ Д-р В. Миролюбов [Кр. Кръстев], „Непротивление злу” в *Българската литература*, „Демократически преглед” 1909, nr 3, s. 308 - 312.

⁵¹ Mowa wygłoszona przez P. Sławejkowa w r. 1910 w związku ze śmiercią Tolstoja. Druk w: „Златогор” 1920, nr3, s. 197-203 [tłumaczenie, tak jak we wszystkich pozostałych wypadkach, moje — B. Krupski].

cie słowo rosyjskie nie było tak autorytatywne, rosyjska książka nie odegrała tak wielkiej i znaczącej roli jak w naszym życiu duchowym⁵² — podkreśla autor opracowania, mając na uwadze głównie Tolstoja. Jego pisarstwo pozostawiło wyraźne ślady w twórczości Antona Straszimirowa (szczególnie w powieściach *Smutny czas*, *Spotkanie* i dramacie *Wampir*) i Iwana Wazowa — *Pod jarzmem* i *Kazałarska caryca* (postać Czakałowa). Również w swojej własnej działalności pisarskiej dostrzega Todorow wyraźny wpływ Tolstoja. Gorącym wielbicielem talentu rosyjskiego pisarza był także Ludmił Stojanow. Jeszcze jako młody, debiutujący poeta — symbolista pisze: „Swoim artystycznym geniuszem prześciga Szekspira i Goethego, jest poza granicami naszych pojęć o sztuce i pięknie”⁵³. Stojanow wielokrotnie wypowiadał się o Lwie Tolstoj, zatrzymując się szczególnie nad *Wojną i pokojem*, *Anną Kareniną* i *Zmartwychwstaniem*, które zresztą sam tłumaczył; próbował także dokonać całościowej oceny jego twórczości.

Zjawisko literackie, jakim stała się rosnąca w Bułgarii sława autora *Zmartwychwstania*, wywołało również zainteresowanie jego twórczością i działalnością wśród przedstawicieli socjalistycznej krytyki literackiej. Pierwszym wystąpieniem jest obszerna recenzja Dimitra Błagoewa, dotycząca studium Tolstoja *Co to jest sztuka?*⁵⁴. Podobnie jak opracowania Błagoewa, tak i publikacje Wely Błagoewej i Wasila Kolarowa posiadają jedną wspólną i charakterystyczną cechę — w dużej mierze uzależnione są od ocen i wypowiedzi Georgija Plechanowa, szczególnie jego prac: *Karol Marks i Lew Tolstoj* oraz *Tolstoj i Hercen*. Pierwsi bułgarscy krytycy występujący z pozycji marksistowskich, idąc za Plechanowem, dokonują zasadniczego podziału między Tolstojem — artystą, twórcą i Tolstojem — myślicielem; odrzucają także narodowy charakter utworów wielkiego pisarza. Z tego stanowiska wypowiada się nieco później, w połowie lat dwudziestych naszego wieku Georgi Bakałow. W wielu swoich pracach poświęconych Tolstojowi krytykuje przemyślenia i pisarstwo autora *Wojny i pokoju*, jak i całego szeregu jego naśladowców; stwierdza, że przez bojkotowanie aktywnej walki proletariatu faktycznie wzmacniają pozycję burżuazji. Nazywa tolstoizm nauką „martwą” i „reakcyjną”, „niesmaczną religijną utopią”. Wychodząc z założeń estetycznych i ideologicznych Plechanowa, Bakałow ocenia Tolstoja jako pisarza „szlacheckiego”, uznając w nim równocześnie „wielkiego i genialnego twórcę literackiego”.

Ciekawym i ważnym dla bułgarskiej metodologii badań marksistowskich jest moment przelomu, jaki dokonuje się w poglądach Bakałowa. Na początku lat trzydziestych krytyk — socjalista pisze znamieny artykuł o plechanow-

⁵² П. Ю. Тодоров, *Толстой в България*, „Мисъл” 1907, nr 9 - 10, s. 713.

⁵³ Л. Стоянов, *Смъртта на Толстой*. W: Л. Стоянов, *За литература, изкуството и културата*, БАН, София 1959, s. 439.

⁵⁴ Д. Благоев, *Л. Н. Толстой „Що е изкуство”*, „Ново време” 1898, nr 6, s. 593 - 602.

skim i leninowskim spojrzeniu na Tolstoja, stając tym razem zdecydowanie po stronie koncepcji Włodzimierza Lenina: „Klucz do zrozumienia i właściwej oceny Tolstoja dał Lenin swoim dialektyczno-historycznym spojrzeniem”⁵⁵. W zasadzie wszystkie późniejsze bułgarskie opracowania o Tolstoju kontynuują już stanowisko „późnego Bakalowa” — a więc linię estetycznych ocen Lenina.

Koncepcje ideowe Lwa Tolstoja przenikają także głęboko w świadomość społeczną Bułgarów. W roku 1907 powstaje założone przez Christo Dosewa, Dimitra Żeczkowa i Stefana Andrejczina pierwsze „wolne stowarzyszenie pracy”. Siedzibą jest wieś Ałan-Kajrak, której nazwa zostaje zmieniona na „Jasna Polana”. Szukają oni sensu życia w pracy fizycznej i w braterstwie ludzi; wydają także czasopismo „Wyzrażdanie”. Ukazuje się również wiele innych czasopism, których celem jest tylko propagowanie idei tolstoizmu: „Nowo słowo” (1902 - 1903), redagowane przez Sawę Niczowa i Georgi Szopowa, „Lew Tolstoj” (1903 - 1906) — redaktor Szopow, „Żiwot” — (1906), również redagowane przez Szopowa, który także kieruje wydawnictwem „Żiwot” drukującym w tysiącach egzemplarzy tłumaczone przez niego utwory Lwa Tolstoja. Szopow jest autorem pierwszej bułgarskiej biografii Tolstoja⁵⁶; agitował również, podobnie jak wielu innych (Minjo Popow, Christo Dosew) swoim własnym przykładem, odmawiając odbycia służby wojskowej. Wielu Bułgarów odwiedza Tolstoja w Jasnej Polanie, a Christo Dosew osiedla się w pobliżu i zostaje jednym z bliskich znajomych rosyjskiego pisarza⁵⁷. Oczywiście zasygnalizowane tutaj tylko zjawisko niezwyklej popularności tolstojowskich propozycji ideowych w społeczeństwie bułgarskim ze względu na swój rozmiar, a także bogactwo materiałów mogłoby stanowić przedmiot oddzielnych badań.

Jeszcze w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku Tolstojem zaczyna interesować się także nauka bułgarska. Pierwsze prace wychodzą spod pióra Petyra Nojkowa, profesora pedagogiki Uniwersytetu Sofijskiego⁵⁸. Nieco później, po ukazaniu się 15-tomowej edycji dzieł Lwa Tolstoja w wydaniu Christo Ignatowa (lata 1928 - 1929), pojawiają się opracowania wybitnych bułgarskich historyków literatury — Georgi Canewa i Petyra Dinekowa⁵⁹. Są to rzetelne i już czysto naukowe spojrzenia na dorobek pisarski autora *Zmartwychwstania*, na

⁵⁵ Г. Бакалов, *Плехановски и Ленински подход към Толстой*, „Звезда” 1932, nr 3, s. 106.

⁵⁶ Г. С. Шопов, *Как живя, работи и умира Лев Толстой*, София 1912.

⁵⁷ Хр. Досев, *Близо до Ясна Поляна*. W: Хр. Досев, *Съчинения*, София 1919.

⁵⁸ П. М. Нойков, *Педагогизма на Л. Н. Толстой*, София 1909, отделен отпечатък от Годишник на Софийския университет nr 5; *Обществено-политическият образователен идеал на Л. Н. Толстой*, „Демократически преглед” 1909, nr 8, s. 263 - 289.

⁵⁹ Г. Цанев, *Лев Н. Толстой*, „Родна нива” 1929, nr 1, s. 8 - 11. Г. Цанев, *Лев Толстой*, „Изкуство и критика” 1940, nr 9, s. 437 - 440. П. Д. [П. Динеков], *Толстой и Наполеон*, „Литературен глас” 1930, nr 92, s. 1; П. Динеков, *Толстой и есперанто*, op. cit., s. 2; *Толстой и Херодот*, op. cit., s. 6; П. Д. [П. Динеков], *Чехов за Толстой*, op. cit., s. 7; П. Динеков, *Лев Толстой*. W: П. Динеков, *Писатели и творби*, София 1968, s. 161 - 186.

jego stale rosnącą światową sławę. P. Dinekow, zajmując się w jednej ze swoich prac analizą wojennych opowiadań i epepei *Wojna i pokój* — jako wyrazem narodowego bohaterstwa, pisząc o tłumaczach Tolstoja w Bułgarii, o jego utworach na scenach teatrów bułgarskich i ich roli w rozwoju tego teatru, sygnalizuje równocześnie istotny problem badawczy: „Wspaniały temat do badań — problem wpływu Tolstoja na literaturę bułgarską”⁶⁰.

Po 9 IX 1944 r., po powstaniu Ludowej Republiki Bułgarii aż do dnia dzisiejszego pojawiła się w tym kraju olbrzymia ilość prac, wypowiedzi, studiów i szkiców o Lwie Tolstoju przy równoczesnym wznawianiu wydań jego utworów, tak np. *Wojna i pokój* została przetłumaczona i wydana 8 razy, *Anna Karenina* — 6, *Zmartwychwstanie* — 5. Z tego bogatego materiału łatwo wyodrębnić trzy główne grupy: wypowiedzi współczesnych pisarzy bułgarskich o Lwie Tolstoju, o ich kontaktach z jego utworami i o wpływie jego piśarstwa na ich własną twórczość: prace rusycystyki bułgarskiej o Tolstoju oraz studia historyków literatury — bułgarystów, zajmujących się komparatystycznymi badaniami na temat: Tolstoj a literatura bułgarska.

Poczynając od klasyka literatury bułgarskiej Iwana Wazowa, poprzez Penczo Sławejkowa, Ludmiła Stojanowa, Aleko Konstantinowa i Petko Todorowa aż po dzisiejszych bułgarskich twórców literackich — wszyscy oni, jako artyści i pisarze, mówili o swoich związkach z Lwem Tolstojem. Bardzo znamienity i charakterystyczny jest tu głos Dimitra Talewa: „Czytając całymi dobami, przez kilka dni i nocy pochłonałem powieść [*Wojna i pokój* — B. K.]. Byłem jak porażony. Potem jeszcze wielokrotnie czytałem ten utwór i nie jest w stanie go przewyższyć. Jest to dla mnie najwybitniejsze dzieło tego rodzaju”⁶¹. Podobnie w tonie bardzo osobistych przeżyć utrzymana jest wypowiedź Georgi Karasławowa: „wydaje mi się, że spotykam nie bohaterów książki, ale ludzi bliskich, znajomych”⁶².

Napisany z dużym zaangażowaniem emocjonalnym esej Dimitra Dimowa próbuje określić rolę Tolstoja we współczesności, akcentuje zawsze żywą, trwałą i aktualną wymowę jego utworów⁶³. Są to tylko przykłady wybrane z wielu wystąpień, rozproszonych na łamach całej bułgarskiej prasy literackiej, drukowane w rozmaitych wspomnieniach, dziennikach i studiach literackich.

Odrębnym rozdziałem bułgarskiego tolstojoznawstwa są uniwersyteckie prace rusycystyczne poświęcone badaniom nad twórczością, działalnością i życiem autora *Śmierci Iwana Iljicza*. Duże znaczenie mają nowatorskie studia Wasila Welczewa, stanowiące przegląd dorobku literackiego Lwa Tolstoja

⁶⁰ Tenże, *Лев Толстой*, op. cit., s. 183.

⁶¹ Д. Галев, *Лев Толстой в моята памет*, „Литературна мисъл” 1960, nr 5, s. 11.

⁶² Г. Караславов, *Първа „срещи” с Лев Толстой*, „Литературна мисъл” 1960, nr 5, s. 7.

⁶³ Д. Димов, *Толстой и нашата съвременност*, „Литературна мисъл” 1960, nr 5, s. 13 - 20.

i próbę określenia jego miejsca w literaturze rosyjskiej i radzieckiej. Wiele artykułów i obszerniejszych prac dotyczy ostatniego okresu twórczości Tołstoja i koncentruje się głównie na dominującym problemie poszukiwania prawdy etyczno-religijnej i społecznej oraz na prowadzonej przez pisarza ostrej, radykalnej krytyce otaczającej go rzeczywistości i przeciwstawianiu się gwałceniu wolności człowieka. Podkreśla się również w analizach utworów i innych pism łączenie moralistycznego antyhistoryzmu z niedowierzaniem intelektualnym i cywilizacyjnym osiągnięciom ludzkości, co prowadzi do swoistego „nihilizmu kulturowego” i „chrześcijańskiego anarchizmu”. Częstym zabiegiem badań rusycystyki bułgarskiej jest również konfrontacja przesłanek estetyczno-światopoglądowych Tołstoja z jego własnym pisarstwem, literacka realizacja głośnej doktryny „niesprzeciwiania się złu przemocą”, koncepcji samodoskonalenia moralnego jednostki poprzez kreację bohaterów i fabularne wątki ich losów.

Trzecią grupę opracowań stanowią studia bułgarystyki historycznoliterackie dotyczące zarówno twórczości Lwa Tołstoja, jak i jej związków z literaturą bułgarską. Niewątpliwie najlepszą bułgarską pracą o *Wojnie i pokoju* jest rozprawa Iwana Cwetkowa, poszukująca rodowodu tego utworu także w twórczości Aleksandra Puszkina, Mikołaja Gogola czy też w wojennych opowiadaniach samego Tołstoja⁶⁴. Ciekawą próbę nowoczesnych możliwości badawczych stanowi także analiza poetyki „drugiego” opowiadania sewastopolskiego — *Sewastopol w maju* — przeprowadzona przez Emiła Karanfiłowa⁶⁵. O wielkim autorytecie moralnym Tołstoja w swojej epoce i o najwyższym osiągnięciu, jakim stała się w rosyjskiej prozie jego realistyczno-psychologiczna twórczość, pisze w znanych „etiudach” Todor Żeczew⁶⁶. Duże znaczenie logiczne dla badań historycznoliterackich i komparatystycznych mają prace Stojana Karolewa (o wpływie Tołstoja i Fiodora Dostojewskiego na twórczość Emiliana Stanewa), a także Panteleja Zarewa i Bojana Niczewa⁶⁷.

Lew Tołstoj odegrał ogromną rolę w rozwoju literatury bułgarskiej. Jest to widoczne nie tylko w twórczości poszczególnych pisarzy, ale także w całym przeobrażeniu prozy, rozpoczętym pod koniec XIX wieku i trwającym prawie po czasy dzisiejsze. Stało się to tematem wielu dociekań naukowych, proble-

⁶⁴ Ив. Цветков, *Великият епос на Лев Толстой*. W: Ив. Цветков, Страници за прозата, София 1974, s. 107 - 132.

⁶⁵ Е. Каранфилов, *Страхливецът щабскапитан Михайлов (за отношението между суетата и храбростта)*, „Литературна мисъл” 1936, nr 6, s. 51 - 66.

⁶⁶ Т. Жечев, *Два етюда за Толстой: Неочакваните парадокси на Лев Толстой; Лев Толстой и романтизмът*. W: Т. Жечев, Идеи на прозата, София 1967, s. 66 - 99.

⁶⁷ С. Каролев, *Изображение — изследване*. W: С. Каролев, Идеи — изображение — стил, София 1971, s. 428 - 442; П. Зарев, *Преобразена литература*, София 1967; Б. Ничев, *Национална съдба и литература*, София 1968; *тежже*, *Литературни портрети и проблеми*, София 1972.

mem, na który zwrócił uwagę jeszcze w okresie międzywojennym Petyr Dinekow. Rezultatem tych badań są dwie książki przygotowane i wydane z okazji tołstojowskich jubileuszów: Georgi Konstantinowa, napisana w związku ze 140-leciem urodzin autora *Wojny i pokoju*, oraz najnowsza, z jesieni 1978 r., poświęcona uroczystym obchodom 150-lecia, opracowana przez Angeła Anczewa⁶⁸. Szczególnie cenna wydaje się praca Anczewa, z dużą wnikliwością i talentem badawczym rozpatrująca związki i zależności pomiędzy Lwem Tolstojem a Iwanem Wazowem, Jordanem Jowkowem, Dimitrem Talewem, Georgi Karasławowem, Dimitrem Dimowem i Emilianem Stanewem. Autor sięga głęboko w warstwy struktur poszczególnych utworów, dokonuje analiz poetyk powieści i opowiadań, przeprowadza typologiczne badania porównawcze. Ciekawą metodologicznie próbą jest umiejętnie zakreślona granica pomiędzy wpływami Dostojewskiego i Tolstoja na koncepcję artystyczną powieści E. Stanewa *Iwan Kondarew*.

Ogólny nakład wydanych w Bułgarii utworów Lwa Tolstoja przekracza jeden milion. Biorąc pod uwagę, że są to tłumaczenia autora obcego, jest to liczba olbrzymia i imponująca, stawiająca Tolstoja na pierwszym miejscu. Opublikowano także wiele uwag, szkiców, artykułów, rozpraw i liczących setki stron prac naukowych poświęconych osobie i twórczości autora *Wojny i pokoju* i jej wpływom na literaturę, kulturę i umysłowość bułgarską. Niewiele tylko z nich udało się wymienić w niniejszym przeglądzie, którego celem było historyczne przedstawienie zainteresowań Tolstojem w Bułgarii i zasygnalizowanie najważniejszych, już opracowanych — jak Tolstoj i bułgarska proza — problemów, czy też będących jeszcze w sferze wstępnych dociekań i studiów, czekających na swoje późniejsze rozwiązanie: Tolstoj i teatr bułgarski, rozwój programów estetycznych i myśli społecznej. Jednak nawet tak skrótowo przedstawiony materiał stanowi dowód twierdzenia, że Lew Tolstoj niezwykle głęboko i szeroko przeniknął w warstwy literatury bułgarskiej, szczególnie epiki. Stało się to w momencie bardzo odpowiednim — kiedy po wielowiekowej niewoli naród bułgarski odzyskał niepodległość i kiedy doszło do zasadniczego przewartościowania takich pojęć jak naród i osobowość, jednostka i historia, narodowa świadomość. Była to także chwila formowania się, kształtowania nowej, młodej literatury bułgarskiej, okres niezwykle podatny na wszelkiego rodzaju wzory i wpływy. Przykładem może być debiut literacki Wazowa, jak i jego późniejsza, już dojrzała twórczość, w dużym stopniu „zapatrzona” i uzależniona od Tolstoja, rosyjskich klasyków i pisarzy Europy zachodniej. Powieści Tolstoja ukazały Wazowowi i jego kontynuatorom zasady epickiego modelowania — powiązania bohatera z historią i psychiką narodową, konstruowania struktury wielowątkowej powieści. U autora *Pod jarzmem* wpływ ten jest może

⁶⁸ Г. Константинов, *Л. Н. Толстой и влиянето му в България*, София 1968; А. Анчев, *Лев Толстой и българската литература*, София 1978.

bardziej dyskretny, u Talewa — wyraźniejszy, u Karasławowa — bardziej współczesny. W najnowszej literaturze bułgarskiej wpływ Tolstoja jest nieco ukryty — najlepszym przykładem jest *Iwan Kondarew* Emiliana Stanewa, gdzie w złożonym obrazie dochodzi do zderzenia monologicznych tradycji Tolstoja z polifonicznymi tradycjami Dostojewskiego⁶⁹.

Autor *Wojny i pokoju* przykładem swojej twórczości spowodował, że proza bułgarska od końca XIX wieku aż po czasy współczesne przesycona została głębokim humanizmem, patriotyzmem, umiejętnością przedstawienia własnej, narodowej przeszłości, dumą i godnością wynikającą z bohaterskiej tradycji.

*
* *
*

Dla literatur narodów małych miarą postępu bywa wstępowanie w ślady literatur wiodących. Dopiero idąc tymi śladami narody małe miały szansę nadążania za postępową myślą artystyczną Europy. W drugiej połowie XIX wieku całą Europę fascynował geniusz myśliciela z Jasnej Polany, chociaż nie zawsze jego osobowość artystyczna i dzieło literackie mogły być w całej rozciągłości aprobowane przez kraje słowiańskie.

Recepcja twórczości Tolstoja w omawianych literaturach miała zatem różny przebieg, zależny od sytuacji ideowo-literackiej kraju przyjmującego. Stąd bardzo różne były aspekty tej szeroko rozumianej recepcji. Ukazanie specyfiki recepcji Tolstoja w literaturach zachodnio- i południowosłowiańskich wskazuje na bardzo duże skomplikowanie tego procesu.

БОГДАН КРУПСКИ, БАРБАРА МЫТКО-ШИК
АЛЕКСАНДРА СТАНКОВИЧ, БОГУСЛАВ ЗЕЛИНСКИ

ЛЕВ ТОЛСТОЙ В ЗАПАДНО- И ЮЖНОСЛАВЯНСКИХ ЛИТЕРАТУРАХ

Резюме

Интерес славянских стран (Польшу исключаем из нашего анализа) к произведениям Толстого проявился раньше всего в Чехии, а именно в конце 50-ых годов XIX века. Чешская и словацкая реалистическая проза минувшего столетия знала творчество мыслителя из Ясной Поляны и, если даже трудно установить следы прямого влияния и воздействия, напр., в произведениях В. Мршттика, К. Полячека, М. Кукучина или И. Ясенского, то несомненно идеи и наследие Толстого стали толчком как для чешской, так и для словацкой литератур.

⁶⁹ Terminów tych użyto za Bachtin, który posługuje się nimi w swojej pracy o poetyce Dostojewskiego.

Значение Толстого также почти для всех южных славян было огромно — тем более, что его произведения появились в южнославянских странах в период ликвидации культурной отсталости после многих столетий национального порабощения. Восприятие творчества Толстого в Сербии и Хорватии не отличалось всесторонностью. В них Толстой воспринимался в не очень благоприятных условиях. Когда в Сербии началась крупная переводческая работа произведений Толстого, тогда еще весьма заметно проявились там романтические тенденции. Проблематика и эстетические идеалы автора *Анны Карениной* не отвечали полностью идейно-художественным тенденциям сербской и хорватской литературы. В других литературах народов Югославии влияние творчества Толстого проявилось гораздо позднее и не было столь заметным явлением.

Болгария восприняла творчество Толстого полностью и без оговорок. Автор *Войны и мира* своим творчеством предопределил факт, что болгарская проза с конца XIX века и вплоть до наших дней стала пропитана глубоким гуманизмом, сумела передать собственную национальную историю, свою гордость и достоинство, основанные на героических традициях.

Во второй половине XIX века целую Европу поразил гений Л. Н. Толстого. Славянские литературы также проявили это увлечение, хотя не всегда могли полностью воспринять художественную личность и литературное наследие Толстого. Следовательно, восприятие творчества этого писателя в анализируемых литературах совершалось по-разному, в зависимости от идейно-литературной обстановки в той или иной стране.

LEO TOLSTOY IN THE WESTERN AND SOUTHERN-SLAVIC LITERATURES

by

BOGDAN KRUPSKI, BARBARA MYTKO-SZYK, ALEXANDRA STANKOWICZ, BOLESŁAW ZIELIŃSKI

Summary

The interest in Tolstoy's works in the Slavic countries (Poland is excluded here) appeared at the earliest time because it was as early as the end of the fifties of the nineteenth century in the Bohemia. The Czech and Slovakian realistic prose of the nineteenth century knew the works of the thinker from Jasna Polana and even it is difficult to find traces of the direct influence and effect — as for example in the literary work of V. Mrstik, K. Polacek, M. Kukucin or J. Jesenski — then surely Tolstoy's thought and work were an inspiration both for the Czech and Slovakian literature.

Tolstoy's importance both for almost the whole Slavic world of the south is enormous especially that his works appeared in these regions at the time when they were catching up with their cultural backwardness after long weeks of national slavery. The reception of Tolstoy's works in Serbia and Croatia was not comprehensive. Tolstoy was penetrating here in unpropitious conditions. When Tolstoy's works were begun to be translated on a large scale, in Serbia the romantic tendencies had still been alive. The problems and aesthetic ideal of the works of the author of *Anna Karenina* did not fully correspond the ideological and artistic orientation of Serbian and Croatian literature. In the other literatures of the nations of Yugoslavia the reception of Tolstoy's literary works is a much later phenomenon and not so much exposed one.

Bulgaria adopted the whole of Tolstoy's work and without any reservations. The author of *War and Peace* caused through his literary work that the Bulgarian prose since

the end of the nineteenth century to the contemporary time was saturated with a deep humanism, patriotism, the ability of presentation of won, national past, pride and dignity resulting from the heric tradition.

In the second half of the nineteenth century the whole Europe was fascinated with a genius of L. N. Tolstoy. Slavic literatures were also given to this fascination, although they could not always approve in full the artistic personality and literary work of Tolstoy. The reception of the literary production of this writer on the discussed literatures had a different course, depending on the ideological and literary situation of the receiving country.